

Historické štruktúry krajiny v kontexte súčasnej reality

M. Huba: Historical Landscape Structures in the Context of Contemporary Reality. Život. Prostr., Vol. 38, No. 2, 86 – 89, 2004.

Historical landscape structures represent a specific, historically determined and recently diminishing sub-category of overall landscape structures. It is possible to characterize them as material immobile parts of the cultural heritage with an evident manifestation in the environment. Landscape with a predominance of historical structures can be distinguished from the natural landscape by the visible degree of human transformation. On the other hand, the specific feature of this landscape in comparison with the technologically transformed contemporary landscape is that it was transformed by people without the use of modern, powerful technology or theoretically oriented intellect. Historical landscape structures survived a crucial and contradictory period: although socio-economical development accelerated their extinction, the mobilization of cultural efforts (partially supported by economic arguments, too) creates alternatives of their conservation and effective utilization. Conservation of cultural values and other benefits of them and their reintegration into a socially beneficial context can profit from the study of different forms of man-nature interactions in historically different conditions. In general, this can be a good inspiration to strive not only for sustainable landscape management, but also for sustainable way of living and quality of life improvement.

O historických štruktúrach krajiny hovoríme tam, kde zámerná aktivita človeka v minulosti pretvorila prírodu, pričom prejavy týchto minulých transformácií nie sú odstránené či prekryté súčasnými spôsobmi využívania krajiny (industrializovanou poľnohospodárskou veľkovýrobou, priemyslom a energetikou, výstavbou, dopravou, ťažbou surovín a pod.).

Historické štruktúry krajiny (HŠK) teda predstavujú špecifický, dobovo ohraničený a priestorovo neustále sa zmenšujúci subtyp štruktúr krajiny (popri štruktúrach prírodného či kváziprírodného charakteru a novovytváraných štruktúrach súčasnej krajiny). Možno ich charakterizovať aj ako hmotnú nehnuteľnú časť kultúrneho dedičstva so zreteľným uplatnením v priestore (Huba a kol., 1988).

Podľa Jančuru (1998) tvoria historické štruktúry neodmysliteľnú súčasť krajiny. Niekde sa prejavujú ako nápadné dominanty a profilujú celý krajinný ráz, niekde sa vyskytujú skryto a sú často nenápadnou súčas-

ťou súčasnej štruktúry krajiny. Reprezentujú staršie časové horizonty. Niektoré predstavujú už len „izolované“ relikty, iné dodnes zaberajú rozsiahle areály.

Supuka a Feriancová (2003) považujú evaluáciu prvkov HŠK a návrh na ich ochranu a obnovu za dôležitú zložku plánovania a tvorby krajiny.

Identifikačné znaky historických štruktúr v krajine

Krajina s dominanciou historických štruktúr sa od krajiny s prírodnými či kváziprírodnými štruktúrami odlišuje evidentným stupňom pretvorenia človekom. Na druhej strane, špecifikom takejto krajiny je aj to, že ju pretváral človek „nevyzbrojený“ modernou technikou a teoreticky zameraným intelektom (a ak, tak len na úrovni doby spred éry tzv. vedeckotechnickej civilizácie), človek chtiac-nechtiac zohľadňujúci miestne špecifiká prírodného prostredia. K pomerne spoľahlivým identifikačným znakom takejto krajiny patrí li-

mitovaná využiteľnosť z hľadiska súčasných hospodárskych zámerov a zväčša stagnujúca až upadajúca socio-ekonomická aktivita, čo súvisí najmä s redukciou až zánikom tradičných zdrojov obživy alebo spôsobov jej získavania a zväčša nižšou ekonomickou efektívnosťou tradičných aktivít z hľadiska kritérií v súčasnosti dominujúceho modelu ekonomického myslenia.

Zo strany súčasných aktivít človeka (spoločnosti) trpí krajina s dominanciou historických štruktúr na jednej strane degradáciou užívateľsko-prevádzkových vzťahov a nasledujúcim pustnutím a chátraním, na druhej strane nešetrnou snahou o jej transformáciu, modernizáciu, prispôbenie HŠK súčasným technológiám a predstávam o manažmente krajiny. Následkom toho je zväčša zanikanie vedecko-poznávacích, pamiatkových, estetických i mnohých úžitkových hodnôt HŠK.

Zo strany prírody, jej regeneračných schopností a invázných tendencií hrozí pustnutím HŠK jednak fyzické chátranie (napr. vplyvom klimatických činiteľov), jednak opätovný nástup (návrat) prírodných štruktúr na miesta dočasne pretrvávajúcích štruktúr historických (napr. sekundárny sukcesný nástup lesných spoločenstiev na dočasne odlesnené, donedávna poľnohospodársky využívané areály historickej krajiny).

Geografická poloha Slovenska v strede Európy, krajiny bohatej na vzácne kovy, odjakživa sa nachádzajúcej na križovatke obchodných ciest, na hraniciach rôznych kultúr, etník a vplyvov rôznorodých kolonizačných prúdov, podmienila bohatstvo, rôznorodosť a vysokú kultúrnu hodnotu materializovaných historických prejavov.

Povoynové obdobie intenzívnej industrializácie, urbanizácie, poľnohospodárskej veľkovýroby a celkovej technizácie života spôsobuje extrémne rýchly zánik historických štruktúr. HŠK prežívajú vývojové štádium existenčného významu. Na jednej strane je tu vývoj urýchľujúci ich zánik, na druhej strane iniciatívy a aktivity – raz väčšími kultúrneho, inokedy ekonomického charakteru – ktoré vytvárajú určité modely záchranu a efektívneho znovuvyužitia HŠK. Považujem za morálnu povinnosť súčasných generácií identifikovať najcharakteristickejšie, pamiatkovo a z hľadiska koloritu danej krajiny či jej *genia loci* najcennejšie typy a príklady HŠK, ale aj, ba najmä, navrhnúť a aktívne podporiť možné spôsoby ich zachovania pre budúce generácie.

Historické štruktúry krajiny ako predmet ochrany a rozumného využívania

HŠK ako historické objekty vyžadujúce ochranu by logicky a v prvom rade mali patriť do kompetencie pamiatkovej starostlivosti. Bránia tomu niektoré skutočnosti protirečiacie jej tradičnému chápaniu, ktoré sa vyznačuje prevažne bodovým až fragmentálnym vyme-

dzovaním a chápaním pamiatok, muzeálno-konzervačnými tendenciami, chronickým nedostatkom zdrojov a kapacít, nedoceňovaním účasti občanov a neprofesionálnych (mimovládnych) organizácií na obnove pamiatok a pod. Pritom účelná ochrana a znovuvyužitie HŠK vyžaduje akcentovanie krajinárskeho aspektu (jednotlivé pamiatky sú v rámci takejto ponímania zväčša len prvkami systému HŠK), pochopenie obnovy nie v muzeálnom, ale v regeneračno-úžitkovom zmysle, čo najširšie zapojenie verejnosti do obnovy a šetrného zaobchádzania s HŠK a zohľadnenie novej situácie vo sfére majetkovo-užívateľských, resp. vlastníckych vzťahov. Ku HŠK treba pristupovať v kontexte komplexného, multidimenzionálneho problému záchranu kultúrneho dedičstva v najširšom zmysle, a nie iba ako k zachovaniu jeho vybraných fragmentov, hoci aj vzácných či efektívnych.

Ochranou HŠK sa čiastočne zaoberá štátna ochrana prírody, najmä v rámci niektorých území v 2. a 3. stupni ochrany (napr. Pieninského národného parku, Národného parku Nízke Tatry, Tatranského národného parku, NP Malá Fatra, NP Poloniny, Chránenej krajiny oblasti Štiavnické vrchy, CHKO Poľana, CHKO Horná Orava, CHKO Kysuce – a niektorých ďalších). Docenenie ochrany HŠK v rámci ochrany prírody a krajiny si vyžaduje „zrovnoprávnenie“ historických zásahov človeka do krajiny s prírodnými.

Špecifikom ochrany a regenerácie HŠK v porovnaní s tvorbou súčasnej krajiny (životného prostredia) musí byť prioritou aktívnej ochrany pred pretváraním. Najmä v prípade, ak by bola hospodárska využiteľnosť danej krajiny veľmi nízka aj po jej prípadnej reštrukturalizácii či transformácii. Adekvátne zmeny by sa mali obmedziť na organizačné, legislatívne, majetkovo-právne a administratívno-správne aspekty vhodného manažovania a využívania takejto krajiny. Pritom do úvahy prichádza citlivá modernizácia, zefektívnenie, uľahčenie a sprístupnenie spôsobov jej obhospodarovania a využívania. Týka sa to najmä historických štruktúr vidieckej krajiny, ale dá sa aplikovať aj na historické štruktúry urbánnej krajiny. Vývoj po r. 1989, a najmä

vstup SR do EÚ, prináša v tomto smere celý rad nových výziev, príležitostí, o. i. v súvislosti s chápaním ochrany krajiny v rámci EÚ (napr. pripravovaný Európsky dohovor o krajine), ale aj rizík, najmä v súvislosti s očakávanou ďalšou vlnou privatizácie tzv. voľnej krajiny.

Po r. 1989 sa stala kľúčovým subjektom v starostlivosti o krajinu miestna a regionálna samospráva. Otázkou je, nakoľko je na túto úlohu pripravená. Podobne možno hodnotiť aj (staro)nových vlastníkov HŠK, ktorí zväčša nechápu, že s vlastníctvom sa spájajú nielen práva, ale aj zodpovednosť.

Čoraz významnejšiu úlohu aj vo sfére ochrany a rozumnej regenerácie HŠK zohrávajú občianske združenia, resp. mimovládne organizácie (MVO). Nielen tie, ktoré sa explicitne zameriavajú na ochranu pamiatok či krajiny, ale aj desiatky MVO komunitného typu. Jednu z najreálnejších alternatív predstavuje využitie HŠK v rámci alternatívneho (trvalo)udržateľného turizmu.

K fundamentálnym prínosom ochrany a znovuvyužitia (či šetrnejšieho a efektívnejšieho využitia) HŠK patria najmä:

- záchrana kultúrnych a úžitkových hodnôt vybraných krajinných celkov a ich znovuzapojenie do kontextu celospoločensky užitočných javov,
- možnosť štúdia interakcie človek-príroda v historicky odlišných podmienkach,
- možnosť štúdia spôsobov tvorby a využívania krajiny ľuďmi technicky i filozoficky inak disponovanými,
- overenie miery efektívnosti tradičných technológií výroby, ťažby surovín, dopravy, využívania pôdy, výroby elektrickej energie, vodného a lesného hospodárstva, chovu rýb, vinohradníctva či ovocinárstva a pod., v záujme možného aplikovania týchto skúseností v súčasnej praxi,
- príspevanie k aspoň čiastočnému zachovaniu tradičného rázu, estetických kvalít a celkového rekreačného potenciálu donedávna obdivuhodne pestrej, harmonicky usporiadanej a pôsobivej slovenskej

krajiny, a tým i k regenerácii tých kvalít krajiny, ktoré sú predpokladom nekonzumných foriem rekreácie, ale i trvalého bývania, remeselnej, výtvarnej a inej individuálnej tvorby, preventívno-liečebných funkcií, produkcie čistých poľnohospodárskych a prírodných výrobkov a pod.,

- príspevanie k zachovaniu a posilneniu národného, regionálneho či miestneho kultúrneho povedomia (koľko našich občanov vie, že v určitých obdobiach a v určitých odvetviach ľudskej činnosti sme patrili k svetovej špičke?),
- zaradenie do svetových kultúrnych prúdov v snažení o záchranu svetového kultúrneho dedičstva,
- kultúrno-poznávací a výchovno-vzdelávací význam, inšpiratívny vplyv na uplatnenie filozofie dobrovoľného uskromňovania – výchova k nenáročnosti na veci prebytočné.

HŠK nemajú len pamiatkovú hodnotu v úzkom zmysle. Často, napr. v prípade areálov historickej zelene, historických cintorínov, historických kúpeľných areálov a pod. majú aj hodnotu ekologickú, hygienickú, environmentálnu, psychohygienickú (oddychovo-rekreačnú), terapeutickú a inú.

Možné prístupy k systematike a typológii historických štruktúr krajiny na území Slovenska

Ideálny a univerzálne použiteľný klasifikačný systém na vyčlenenie a logické utriedenie typov HŠK, ktorý by integroval všetky podstatné klasifikačné aspekty, zrejme neexistuje. Preto uvádzame viacero možných prístupov:

• **Tradičný „pamiatkarský“ prístup** – napr.: ochrana pamiatok ľudovej architektúry, slohových, technických, archeologických pamiatok a pod.

• **Chronologický prístup** – napr.: HŠK staroveké, stredoveké a novoveké. (Niektorí autori upozorňujú na skutočnosť, že klasifikácia by mala zahŕňať aj predhistorické štruktúry krajiny. V takom prípade by sme však museli pojem i názov študovaného objektu rozšíriť na predhistorické a historické štruktúry krajiny s možnosťou použiť skrátenú formu (pred)historické štruktúry krajiny. Poznámka autora.)

• **Sídello-geografický prístup** – napr.: historické štruktúry vidieckej, mestskej a ostatnej krajiny.

• **Geokologický prístup** – napr.: HŠK charakteristické pre roviny, pahorkatiny, vrchoviny, hornatiny, alebo HŠK charakteristické pre nížiny, pohoria, kotliny, brázd, podolia, doliny a pod. (resp. HŠK nížinných, horských a podhorských oblastí), alebo HŠK teplých, mierne teplých, mierne chladných, chladných oblastí, resp. HŠK oblasti listnatých, zmiešaných, ihličnatých lesov, alebo podrobnejšie podľa jednotlivých krajinných typov či subtypov.

• **Prístup z hľadiska funkčného** – v krajine sa prejavujúce historické dokumenty bývania, hospodárskej činnosti, dopravy a spojov, služieb, rekreácie, kúpeľníctva, ochrany a pod., alebo podrobnejšie (napr. v prípade hospodárskej činnosti – poľnohospodárstva: oráčninového hospodárenia, pasienkarstva, kosienkarstva, sadovníctva, vinohradníctva a pod.), remesiel, ťažby a spracovania dreva, vodného hospodárstva, ťažby nerastných surovín, hutníctva, priemyselnej výroby a pod. (pozri tiež Štefunková, Dobrovodská, 1997).

• **Územnosprávny prístup** – ochrana HŠK podľa administratívnych jednotiek (kraje, okresy, resp. obvody, obce) a podjednotiek (miestne časti, základné sídelné jednotky).

• **Prístup z hľadiska pôdorysného, resp. geometrického** – bodové (solitérne pamiatky, resp. fragmenty HŠK), líniovité (historické komunikácie, kanále, stromoradia, kalvárie a pod.), areálovité (historické jadrá miest, súbory ľudovej architektúry, parky, priemyselné areály, historicky metamorfované časti krajiny).

• **Prístup z hľadiska fyziognomického** – zastavané plochy, oráčiny, trvalé trávne porasty, sady, záhrady, vodné plochy, cesty a iné.

• **Prístup z hľadiska „slohovej“ príslušnosti** – zriedkavo pri celých krajinných štruktúrach, frekventovane pri jednotlivých objektoch. Tzv. dobová krajina sa v „čistej“ podobe zachovala len ojedinelo (napr. „baroková krajina“ južných Čiech, gotické, resp. renesančné historické jadrá miest, komplexy stavieb v secesnom slohu a pod.) Tento prístup je frekventovaný pri klasifikácii jednotlivých pamiatkových objektov (predrománske, románske, gotické, barokové, klasicistické pamiatky atď.).

Ako sme naznačili, okrem uvedených prístupov na klasifikáciu HŠK možno použiť viacero ďalších. Každý z nich reprezentuje určitý uhol pohľadu, každý zahŕňa určitý súbor vlastností, vypovedá o určitom spôsobe štruktúrovanosti reality.

Výzvou je zvoliť optimálny kompromis na jednej strane, na druhej strane uprednostniť kritériá relevantné z hľadiska predmetu – teda historických štruktúr krajiny. Alfou a omegou je dôraz na aspekte krajinárskom, umožňujúcom vidieť krajinu ako bohato štruktúrované priestorové kontinuum, vykazujúce dialektickú jednotu obsahovej a javovej stránky.

* * *

Priamoúmerne s rýchlosťou zániku všetkého „nesúčasného“ rastie jeho kultúrna hodnota, a zároveň v človeku samom narastá potreba bezprostredného kontaktu s prírodou a historickým prostredím ako zdrojmi fyzického a psychického zdravia.

Ochranu a rozumný, udržateľný manažment si zašluhuje nielen prírodná či kváziprírodná krajina, ale aj krajina, ktorá sa vymyká z rámca málo poľudštenej prí-

rody i z rámca modernými technológiami pretvorenej krajiny.

Historické štruktúry krajiny predstavujú pravdepodobne najohrozenejšiu sféru spomedzi všetkých, ktoré sú súčasťou krajiny. Ide pritom o unikátne dedičstvo zhmotnenej práce predchádzajúcich generácií, ktorého materiálne prejavy sa dodnes zachovali z organizme slovenskej krajiny i v jej výraze. Navyše, môžeme ich chápať aj ako morálny odkaz predchádzajúcich generácií. A tak existencia a otvorená budúcnosť HŠK môže byť zdrojom inšpirácie na uplatňovanie filozofie dobrovoľnej skromnosti, sebaobmedzovania a posilňovať imunitu súčasného človeka voči zbytočnej až škodlivej nadsпотреbe a holdovaniu nevkusným zbytočnosťami (podrobnejšie Huba, 2000).

Vo všeobecnosti môžu byť historické štruktúry krajiny dobrou inšpiráciou nielen hľadania (trvalo)udržateľnejších foriem manažmentu krajiny, ale aj (trvalo)udržateľných foriem existencie a zvyšovanie kvality života.

Štúdia vznikla s podporou grantovej agentúry VEGA, grantového projektu č. 3083.

Literatúra

- Huba, M. a kol.: Historické štruktúry krajiny. MV SZOPK Bratislava, 1988, 62 s.
- Huba, M.: The Challenge of Historical Landscapes in Slovakia. In: Pedroli, B. (ed.): Landscape – our Home. Indigo, Freies Geistesleben, Zeist-Stuttgart., 2000, p. 109 – 118.
- Jančura, P.: Súčasná a historické krajinné štruktúry v tvorbe krajiny. Život. Prostr., 32, 1998, 5, s. 236 – 240.
- Supuka, J., Feriancová, L.: Utilisation of Landscape Ecology in Planning and Landscape Creation. Ecologia (Bratislava), 22, 2003, Suppl. 2, p. 47 – 53.
- Štefunková, D., Dobrovodská, M.: Historické poľnohospodárske formy využitia zeme – ich úloha v trvalo udržateľnom rozvoji. Acta Environmentalica, 1997, s. 149 – 154.

Kresby: J. Krivošová

Doc. RNDr. Mikuláš Huba, CSc., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geoghuba@savba.sk